

A. TER WAL

Groninger Instituut voor Archeologie, Groningen, Netherlands

ABSTRACT: In this paper two graves with Roman bronze vessels, found in the province of Drenthe (the Netherlands), are presented. The first find consists of a bronze bucket of the so-called Östland-type published by Janssen (1859), but forgotten since. The bucket, which dates from the end of the 2nd or beginning of the 3rd century, was found before 1809 in the vicinity of the village of Anloo. Unfortunately only a drawing of the bucket remains; the object itself has disappeared. Very little is known about the find circumstances, only that it was at the time filled with 'bones, ashes and charcoal'. This makes it more than likely that it was part of a cremation burial, probably a later interment in an older burial mound. The second grave was also a secondary burial in an early or middle Bronze Age barrow, locally known as the Schoeberg near the village of Diever and excavated in 1931. It consisted of an urn grave, accompanied by the burnt remains of at least one, but possibly two bronze vessel(s), fragments of a glass vessel and possibly a bone comb. Some of the bronze fragments probably originate from a bronze basin, type Eggers 99-106. On the basis of urn and bronze fragments the burial most likely dates from the 3rd century.

KEYWORDS: Northern Netherlands, Drenthe, Roman Iron Age, burials, Roman bronze vessels.

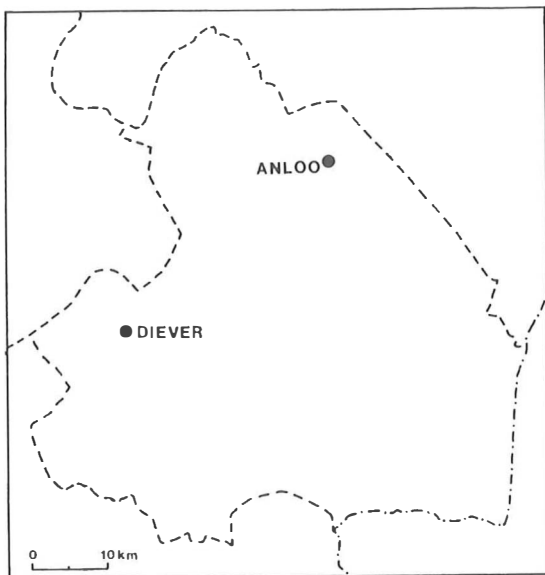

Fig. 1. De ligging van de beide Drentse vindplaatsen.

1. INLEIDING

Graven met Romeins bronzen vaatwerk, gebruikt als grafgift of als urn, zijn aangetroffen in geheel Europa ten noorden van de *limes*. Enkele gebieden, zoals het Elbe-Wesergebied en Oost-Denemarken, vallen op door de aanwezigheid van concentraties van dergelijke vondsten. Ook in Nederland zijn uit het gebied ten noorden van de Rijn graven met Romeins bronzen vaatwerk bekend, zij het slechts vier of vijf. Het bekendste is wel het graf in het Sommeltjesbergje bij De Waal op Texel. Ondanks het feit dat de vondsten, op één voorwerp na,

verloren zijn gegaan, respectievelijk spoorloos zijn verdwenen, kan de inhoud gereconstrueerd worden aan de hand van de afbeeldingen en beschrijvingen van Van Cuyck (1780). Ook internationaal gezien behoort dit graf tot de rijkere van zijn soort (Willers, 1907; Eggers, 1951; Kunow, 1983; Woltering, 1983). Twee bronzen bekkens met crematieresten gevuld, ontdekt in 1913 bij Zeesse, gemeente Ommen, provincie Overijssel, werden door Van Es & Verlinde (1977) gepubliceerd. Of het een of twee graven betrof is niet duidelijk. Een graf met een Romeins bronzen emmertje uit Anloo, provincie Drenthe, werd reeds door Janssen (1859) gepubliceerd, maar is sindsdien in de vergetelheid geraakt. Dit graf vormt samen met een in 1931 opgegraven, maar nog niet eerder gepubliceerde vondst van Romeins bronzen vaatwerk uit de Schoeberg bij Diever, provincie Drenthe, het onderwerp van dit artikel.

2. DE EMMER VAN ANLOO

2.1. Vondstgeschiedenis

In 1809 schonk de heer J. Hofstede, ontvanger-generaal en broer van P. Hofstede, gouverneur van Drenthe, een gedeelte van zijn collectie oudheden uit Drenthe aan het Koninklijk Museum te Amsterdam. Deze collectie omvatte een groot aantal archeologische artefacten uit verschillende perioden. De voorwerpen waren deels door J. Hofstede zelf opgegraven. De collectie van het Koninklijk Museum, waaronder de urnen van Hofstede, werd in de jaren 1825/1826 overgebracht naar het nieuw opgerichte Museum van Oudheden, thans Rijksmuseum van Oudheden (R.M.O.), te Leiden. Ook in het bezit van het R.M.O. (Pleyte-archief) is een

tekening van een aantal voorwerpen uit de Hofstede-collectie. Op deze tekening staan vier 'urnen' afgebeeld (Kooi, 1979: fig. 1) (fig. 2). Drie van deze potten zijn vrijonopvallende urnen uit de late bronstijd/vroege ijzertijd afkomstig uit verschillende grafheuvels. Het vierde voorwerp is interessanter en het onderwerp van dit artikel. Bijgevoegd bij de tekening is een aantekening van Hofstede die luidt: "Wat is er van de koperen urn, digt bij Anloo door mij opgegraven, hebbende de gedaante van eene marmiet of kleinen oker, en zijnde tot aan den rand met gemelde stoffen (d.i. met beenderen, asch en houtskool) gevuld? Van welken tijd is dezelve? kenden toen de ingezetenen het slaan en het fatsoeneren van het koper? of was het een vreemd voortbrengsel van eene doortrekkende natie? In dit laatste geval zal het op eene hooge oudheid kunnen bogen" (Janssen, 1859: p. 15). Kennelijk hebben we hier met een koperen, of meer waarschijnlijk een bronzen emmer te maken. Deze emmer is echter niet in het bezit van het R.M.O., hoewel aangenomen mag worden dat Hofstede aanvankelijk wel van plan was hem naar Amsterdam te sturen. Er is reden om aan te nemen dat de emmer aanvankelijk aan de eerste zending, van 4 april 1809, zou worden toegevoegd. De bijbehorende lijst (R.M.O. Reuvens-archief: CII 22-31) omvat 31 nummers. De tweede zending volgde op 18 december 1809. De bijbehorende lijst (Reuvens-archief: CII-32-36) begint met nummer 33 en de opmerking dat het laatste nummer van de vorige zending nummer 32 was. Waarschijnlijk was nummer 32 de emmer die op het laatste moment kennelijk door Hofstede is achtergehouden.

In de *Verhandeling (...)* van Nicolaas Westendorp uit 1815 wordt op pagina 243 namelijk dezelfde emmer genoemd: "In 't kabinet van den Heer Hofstede te Assen, die veel in deze tumuli heeft doen graven, ziet men eene kleine koperen urne, eene ware zeldzaamheid in Drenthe". Janssen (1848: p. 163) vermeldt dat hij in juli 1847 van Hofstede, ontvanger-generaal, vernam dat enkele voorwerpen, "waaronder enkel merkwaardige bronzen", nog steeds in bezit waren van de familie. Deze voorwerpen werden bewaard door Hofstede's zoon, W.H. Hofstede, griffier van de Provinciale Staten van Drenthe. Janssen is naderhand kennelijk op onderzoek uitgegaan naar deze 'bronzen', want in 1859 verschijnt van zijn hand het derde deel van de *Oudheidkundige Verhandelingen en Mededelingen*. Hierin wordt, samen met andere voorwerpen uit de collectie Hofstede, de emmer van Anloo vrij uitgebreid behandeld.

Blijkens deze publicatie heeft Janssen ook in 1859 de emmer nog niet met eigen ogen kunnen aanschouwen; hij heeft zelfs de verblijfplaats niet kunnen achterhalen. Al zijn informatie heeft hij kennelijk afgeleid uit de tekening en de aantekening van Hofstede. Opvallend in dit verband is dat hij het nadrukkelijk heeft over een ijzeren bandje en hengel. Het is niet duidelijk of hij over deze informatie beschikte of dat hij dit afleidde uit de tekening. De oorspronkelijke tekening is namelijk

uitgevoerd in twee kleuren: rood voor de pot zelf en zwart voor het bandje om de hals en het hengel. Mede op grond van het ijzeren hengel concludeert Janssen dat de emmer niet behoorde tot "dien vóór-romeinschen tijd der bronzen" (p. 15) en dus Germaans of Romeins moet zijn. Op grond van de vorm en overeenkomstige vondsten uit Pompeii besluit hij tot het laatste. Hij neemt echter aan dat de emmer gediend heeft als urn voor een Germaan, die de emmer als buit of op andere wijze in bezit had gekregen.

De vermelding in de publicatie van Janssen was het laatste 'levensteken' van de emmer van Anloo, sindsdien is er niets meer van vernomen. Misschien is deze nog steeds in bezit van de familie Hofstede, voorlopig moeten we het echter doen met de tekening (met schaal in Rijnlandse duimen; Verhoeff, 1983) en aantekening van Hofstede.

2.2. Vondstomstandigheden

Uit de weinige gegevens die overgeleverd zijn kan in ieder geval opgemaakt worden dat de emmer door J. Hofstede zelf, of in ieder geval in zijn opdracht, is opgegraven. Dit maakt het zeer waarschijnlijk dat de plaats van het graf op een of andere wijze boven de grond zichtbaar was. Aangenomen mag daarom worden dat de emmer afkomstig is uit een grafheuvel, mede omdat van Hofstede bekend is dat hij zich bij zijn speurtochten naar oudheden voornamelijk concentreerde op grafheuvels en hunebedden. Aangezien uit de Romeinse tijd in Noord-Nederland geen grafheuvels bekend zijn, maakte de emmer hoogstwaarschijnlijk deel uit van een nabijzetting in een oudere grafheuvel. De emmer van Anloo zou daarmee eenzelfde status krijgen als de rijke grafvondst uit het Sommeltjesbergje bij De Waal, en de grafvondst uit de Schoeberg bij Diever (zie hoofdstuk 3).

2.3. De emmer: type en datering

De emmer heeft volgens de tekening een vrij gedrongen, vloeiende, 'buikige' vorm. De voet van de emmer loopt aanvankelijk recht naar boven, waarna de wand zich echter al snel in een vloeiende lijn naar buiten afbuigt tot de maximale diameter van ca. 27 cm op een hoogte van ca. 10 cm, iets boven het midden. Naar boven toe versmalt de emmer zich geleidelijk tot ca. 1,5 cm onder de rand. Van hier af knikt de rand vrij scherp naar buiten toe. De diameter aan de rand is ca. 25 cm, die van de bodem ca. 20 cm. De maximale hoogte is ca. 20 cm. Onder de rand is rondom de emmer een ijzeren(?) draad gelegd die zich op twee plaatsen, aan weerszijden van de emmer, tot een lus vormt die iets boven de rand uitsteekt. Aan deze lussen is een eenvoudig hengel van ijzer(?) bevestigd.

De emmer van Anloo is ondanks haar eenvoudige, ogenschijnlijk weinig specifieke vorm van een duidelijk omschreven type. Dit type, het Östland-type, werd

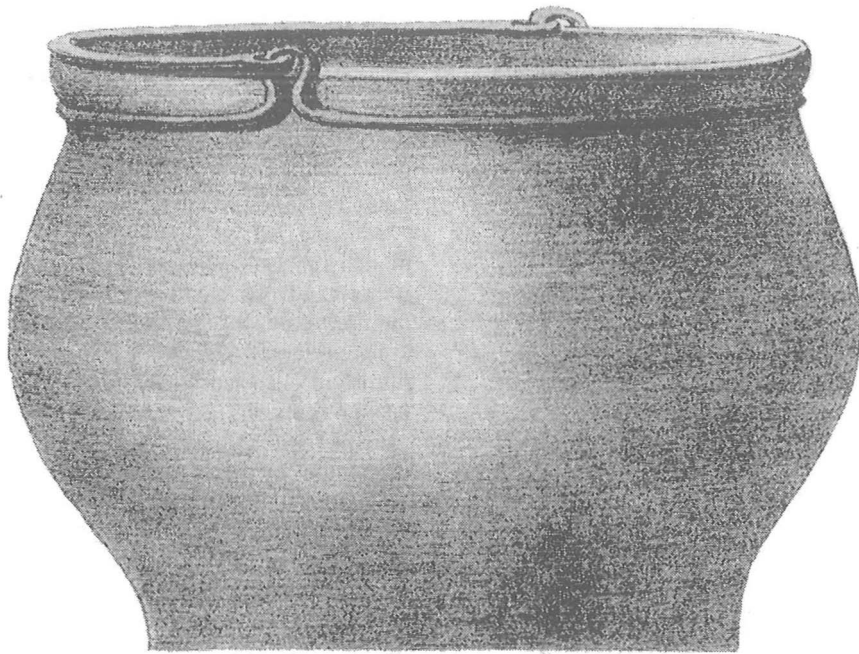

Fig. 2. De emmer van Anloo naar de kleurenlitho die Janssen (1853) liet vervaardigen van de tekening die in 1809 door J. Hofstede naar het Rijksmuseum in Amsterdam werd gestuurd (thans Leiden, R.M.O., Pleyte-archief). Schaal 2:5.

voor het eerst beschreven door Ekholm (1933) op grond van Scandinavische vondsten. Ekholm onderscheidt drie ontwikkelingsvormen van de Östland-emmers. De eerste daarvan, het Tingvoll-type, is eivormig, het tweede, het Juellinge-type, is meer gedrongen en de derde en laatste vorm is het Sau-type. Dit type is gedrongen als het Juellinge-type, waarbij de onderste helft van de emmer 'ingezogen' is, dat wil zeggen de onderkant is niet afgeknot-kegelvormig, maar heeft ingebogen wanden. De drie vormen zijn stadia in één doorlopende ontwikkeling, er zijn dus vele tussenvormen mogelijk.

In Eggers (1951) worden de emmers van het Östland-type in zeven typen onderverdeeld: type E37 tot en met E43. Type E37 (type Feudenheim) is hoog-eivormig, E38 (type Tingvoll) is eivormig, E39 (type Marwedel) is dubbelconisch met een ronde schouder, E40 (Juellinge-type) heeft een ingezogen onderste helft, E41 (Sau-type) lijkt veel op type 40 maar is gedrongener en breder, E42 (Vestland-type) is dubbelconisch met een hoekige schouder en E43 (Eskildstrup-type) heeft een ingezogen onderste helft en een hoekige schouder.

Volgens de beschrijvingen van Ekholm en Eggers, en de afbeeldingen uit de publicatie van de laatste, voldoet de emmer van Anloo nog het meest aan de kenmerken van de typen E40/41 (Ekholms Sau-type). De afbeelding van type E40, die Eggers geeft, laat een emmer zien die echter nogal verschilt van die van Anloo. Hoewel de hoge, ronde schouder hetzelfde is, mist de emmer van Eggers de ingezogen onderste helft,

de verticale voet en de meer gedrongen gestalte van de emmer van Anloo. Het type E41 dat deze kenmerken wel bezit, heeft volgens Eggers afbeelding een veel lagere, meer hoekige schouder. Kennelijk hebben we hier te maken met een tussenvorm. Echter, in een later artikel van Eggers (1955a) behandelt hij een emmer die in alle opzichten lijkt op die van Anloo. Deze emmer betitelt hij zonder meer als een emmer van type E41. Het veiligste is de emmer van Anloo te beschouwen als een late variant van type E40 of een (vroeg?) variant van type E41.

De manier van bevestiging van het hengsel is niet typerend voor een bepaald type, hoewel dat soms wel ten onrechte wordt aangenomen (Wielowiejski, 1985). Naast de bevestiging met behulp van een losse 'kraag', zoals bij de emmer van Anloo, komt een bevestiging aan een met nagels vastgezet oor vaker voor. De 'losse kraag' komt meestal alleen bij de latere typen voor en is dan vaak van ijzer. Het hengsel kan zowel van brons als van ijzer zijn, waarbij bronzen hengsels vaker bij vroegere en ijzeren vaker bij latere typen voorkomen (Lindeberg, 1973).

Eggers dateert het type E40 voornamelijk in zijn *Stufe* B2 met enkele exemplaren in *Stufe* C1. Het type E41 plaatst hij in *Stufe* C1, met exemplaren in *Stufe* B2 en C2. Dit komt neer op een datering voor het type E40 van de tweede helft 1e tot eind 2e eeuw n.Chr. en voor type 41 eind 2e/3e eeuw n.Chr. (Eggers, 1955b). De meeste andere auteurs delen de Östland-emmers, in navolging van Ekholm, voor de datering op in drie

groepen: E37/E38, E39/E40 en E41-E43. Kort samengevat geven deze auteurs de volgende dateringen voor de laatste twee groepen:

	Type	Datering
Ekholm (1933)	Juellinge	2e eeuw n.Chr.
	Sau	3e eeuw n.Chr.
Radnóti (1938)	Sau	3e eeuw n.Chr.
Den Boesterd (1956)	Juellinge	1e-3e eeuw n.Chr.
	Sau	2e/3e eeuw n.Chr.
Lindeberg (1973)	E39/E40	2e/begin 3e eeuw n.Chr.
	E41-E43	eind 2e/3e eeuw n.Chr.
Kunow (1983)	E39/E40	1e-3e eeuw n.Chr.
	E41-E43	2e helft 2e/3e eeuw n.Chr.

Hoewel over het begin van het voorkomen van het type E40/Juellinge enige onenigheid bestaat (1e of 2e eeuw n.Chr.), is men het over het einde van dit type wel eens. Ook over de datering van het type E41/Sau bestaat nauwelijks discussie; deze behoort tot het einde van de 2e eeuw/3e eeuw n.Chr. Directe parallellen van de emmer van Anloo (b.v. Radnóti, 1938: afb. 28:4; Eggers, 1955a: Taf. 2-4) worden in de 3e eeuw n.Chr. geplaatst. Blijkens een artikel van Werner (1938) over een groep bronsdepots uit de 3e eeuw zijn twee emmers, die grote gelijkenis vertonen met de emmer van Anloo, afkomstig uit zulke depots.

Gezien het bovenstaande moet de emmer van Anloo geplaatst worden in het einde van de 2e eeuw of in het begin van de 3e eeuw n.Chr.

2.4. Verspreiding van Östland-emmers

De vroegere typen Östland-emmers (E37/38 en waarschijnlijk ook E39/E40) werden geproduceerd in Italië. De latere typen echter werden blijkens het lage tin gehalte in het brons buiten Italië vervaardigd, waarschijnlijk in het Rijngebied (Kunow, 1983). Vanuit hier werden zij verhandeld naar het gehele Romeinse rijk en gebieden ver daarbuiten. Hun verspreidingsgebied loopt van Brittannië in het westen tot Rusland in het oosten en ze zijn zover noordelijk gevonden als Trondheim (Eggers, 1951; Lindeberg, 1973). Ten noorden van de *limes* behoren de Östland-emmers tot een van de meest voorkomende Romeinse importbronzen (Wielowiejski, 1985). De verspreiding verschilt echter per type. De vroegere typen (E37/E38) komen voornamelijk voor in Italië zelf en de provincies. De typen E39 en E40 kennen een grotere verspreiding en komen vooral in het westelijke Romeinse rijk vrij vaak voor. Veel zijn gevonden in de legerplaatsen. Ook buiten het Romeinse rijk zijn ze regelmatig aangetroffen. De late typen E41-E43 komen in het 'vrije Germanië' voornamelijk in Scandinavië voor, met name in Noorwegen (Lindeberg, 1973).

2.5. Östland-emmers als grafgift

Bij het onderzoek van Kunow (1983) naar geïmporteerd Romeins vaatwerk bleken de Östland-emmers als grafgift het meest voorkomende type te zijn. Het overgrote deel van de graven met een Östland-emmer had die emmer als enig geïmporteerd stuk vaatwerk. Ook de graven met meer dan één importstuk bevatten echter veelal een Östland-emmer. Kennelijk waren deze emmers het meest eenvoudig en goedkoopst te verkrijgen importvaatwerk. Hoewel deze emmers binnen het Romeinse rijk een functie hadden als eenvoudige kookpot, kon een dergelijke emmer in het vrije Germanië deel uitmaken van een drinkservies samen met een pollepel/zeef en drinkgerei.

Blijkens de aantekening van Hofstede was de emmer van Anloo gevuld met een mengsel van as, verbrand bot en houtskool. Kennelijk is de emmer gebruikt als urn om de verbrande resten van de overledene in bij te zetten. Hierin is het graf van Anloo geen uitzondering. Meerdere voorbeelden van een Östland-emmer als urn zijn bekend. In Scandinavië is dit de meest voorkomende grafvorm, al dan niet met wapens als verdere bijgaven, onder de graven met Romeins bronzen vaatwerk (Lindeberg, 1973). Daarnaast komen de emmers ook voor als bijgaven in brandgraven en in mindere mate in inhumatiegraven. Zij lijken niet sexe-gebonden te zijn. Östland-emmers komen even vaak in vrouwen- als in mannengraven voor.

3. EEN NABIJZETTING UIT DE KEIZERTIJD MET BRONS EN GLAS UIT DE SCHOEBERG BIJ DIEVER

3.1. Kanttekeningen bij het onderzoek

Van 7 tot en met 15 september 1931 werd door het B.A.I. onder leiding van A.E. van Giffen een aantal grafheuvels in de omgeving van Diever onderzocht. Naast de Tweeënberg op de heide bij Wapse, met het aangrenzende urnenveld (zie onder andere Van Giffen, 1936; Waterbolk, 1957), en Tumulus II (Lanting, 1973), werd ook een derde heuvel, gelegen even ten noorden van Diever ten oosten van de weg naar Wateren (fig. 3), de Schoeberg¹ (= tumulus III²), onder handen genomen. De korte tijdsduur en het grote aantal objecten dat gelijktijdig onderzocht moest worden, hebben ongetwijfeld invloed gehad op de kwaliteit van het onderzoek. Voorgraver J. Lanting en tekenaar L. Postema, die de dagelijkse leiding van het onderzoek hadden, konden uiteraard niet overal aanwezig zijn om toezicht te houden op de werkzaamheden. De indruk bestaat dat in het geval van het onderzoek van de Schoeberg Van Giffen of de veldtechnici slechts enkele malen langskwamen om de vorderingen van het werk te bekijken en verdere aanwijzingen en opdrachten te verstrekken aan een aantal verder zelfstandig werkende arbeiders. Deze werkwijze is ongetwijfeld van invloed geweest op de

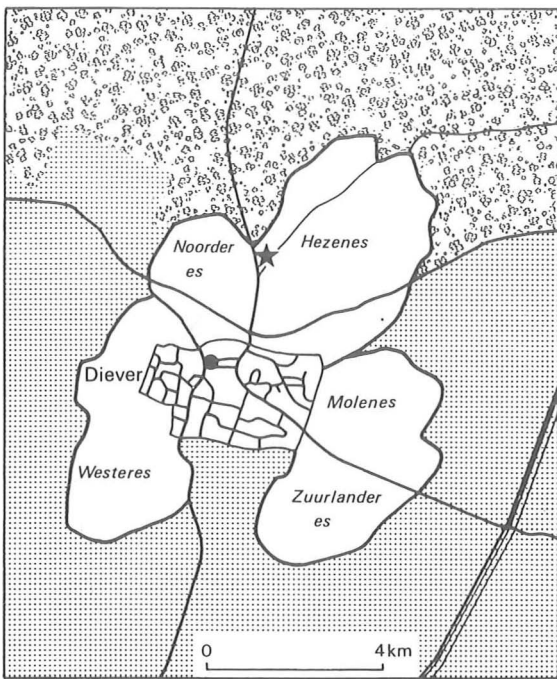

Fig. 3. Diever. De ligging van de Schoeberg (ster). Tek. J.H. Zwier.

manier waarop de nabijzettingen in de heuvel werden ontdekt en gedocumenteerd. Helaas zijn de originele opgravingsstekeningen van de Schoeberg verloren gegaan, zodat alleen de voor publicatie gereed gemaakte tekeningen ons resten. Voor verdere informatie zijn we aangewezen op enkele foto's en de (summiere) beschrijvingen in de dagrapporten en de vondstinventaris van het Drents Museum. Aanvullende informatie werd verkregen tijdens een na-onderzoekje³ in 1997.

3.2. De grafheuvel (fig. 4-5)

Blijkens de opgravingsfoto's was het perceel waarop de heuvel lag tijdens de opgraving nog onontgonnen en begroeid met heide, gras en brem, hoewel zowel ten westen als ten oosten van het perceel een es lag (respectievelijk de Noorder- en de Hezemes). De heuvel was waarschijnlijk tot dan toe ontsnapt aan ontginning door haar ligging aan de rand van een steilkant. Deze steilkant vormt de overgang naar de weg die ter plaatse diep is ingesneden. Aangezien het maaiveld aan de andere kant van de weg ca. 2 m lager ligt dan bij de heuvel, moet de heuvel oorspronkelijk bovenaan een helling hebben gelegen. De heuvel was niet meer intact bij de start van het onderzoek. Op de foto's is te zien dat van de zuidelijke helft in ieder geval het bovenste gedeelte is verdwenen, waarschijnlijk ten gevolge van zandwinning. Daarnaast was de voet van de heuvel aan de noordkant (profiel C) door erosie aangetast. Het resterende deel was echter goed bewaard gebleven. Het onderzoek vond plaats door middel van sleuven in plaats van de

meer gebruikelijke kwadrantenmethode. De eerste sleuf werd aangelegd langs de door de eerdere gedeeltelijke afgraving van de heuvel ontstane steilkant, echter zonder deze recht te trekken. Hierdoor ontstond een lang O-W-gericht profiel, lopend door de gehele heuvel, met ter hoogte van het midden van de heuvel een lichte knik (profiel A). Vanuit het centrum werden daarna twee sleuven gegraven naar de voet van de heuvel, die het resterende intacte gedeelte van de heuvel ongeveer in drieën deelden (profielen B en C). Laatste stadium in het onderzoek was het in twee stappen afgraven van de punt gevormd door de sleuven A en B, uiteindelijk resulterend in profiel D.

De heuvel bleek geheel bedekt te zijn met een laag stuifzand, variërend in dikte van 100 cm aan de westkant tot 40 cm aan de oost/noordoostkant en 20-40 cm bovenop de heuvel. De oorspronkelijke hoogte van de heuvel (minus het opgestoven zand) was ca. 1,70 m (oppervlak 11,30 m NAP, top 13,00 m NAP) bij een diameter van ca. 20 m. De heuvel is in één keer opgeworpen. Van Zeist (1955: p. 45) spreekt van een kern van tamelijk donkergekleurde plaggen, en een mantel van grijzige plaggen. Bij het na-onderzoek van 1997 bleek echter dat de heuvel uit grijs zand met vage plaggen bestaat, maar dat de kern sterk dooraderd is. Deze aders zijn ook op de foto's van 1931 duidelijk herkenbaar. Kennelijk heeft Van Zeist deze aders voor plaggen aangezien. Over de oorspronkelijke heuvel (onder het stuifzand) had zich een sterk ontwikkeld podsolprofiel ontwikkeld, ten gevolge waarvan door de gehele heuvel infiltratie-aders liepen. Ook onder de heuvel bevond zich een redelijk ontwikkeld bodemprofiel. Er zijn geen sporen van een randstructuur rond de heuvel aangetroffen.

Van een centrale bijzetting was niets anders zichtbaar dan een ca. WNW/OZO-georiënteerde plek (ca. 3,20 m bij 1,60 m) op of vlak onder het oude oppervlak, gekenmerkt door een aantal grillig gevormde infiltratie-aders. Een tweede mogelijke grafkuil werd aangetroffen op 7 m ten oosten van het centrum. Deze kuil (min. lengte ca. 1,40 m, breedte ca. 1,20 m, diameter ca. 0,40 m) werd aangesneden in profiel A en was tangentiaal gelegen. Aangezien in het heuvellichaam boven deze kuil geen insteek zichtbaar was, moet deze voor of kort na het opwerpen van de heuvel gegraven zijn. Uit geen van beide grondsporen zijn vondsten geborgen.

De heuvel kent weinig positief daterende kenmerken. Van Giffen was gedurende het onderzoek van mening dat het een bronstijdheuvel betrof.⁴ Van Zeist (1955) echter plaatste de constructie van de heuvel, op grond van een door hem verrichte pollenanalyse van een monster uit de sterk dooraderde kern (*fairly dark-coloured sods*) en een monster uit een lichtgrijze plag uit de mantel, in de vroege ijzertijd. Hij deed dit op grond van het percentage *Fagus*-stuifmeel (resp. 1.3 en 1.4%) dat hij te hoog vond voor een monster uit de (vroege) bronstijd. Hij zag hierbij echter de vondst van een late bronstijdurn als nabijzetting in de heuvel over

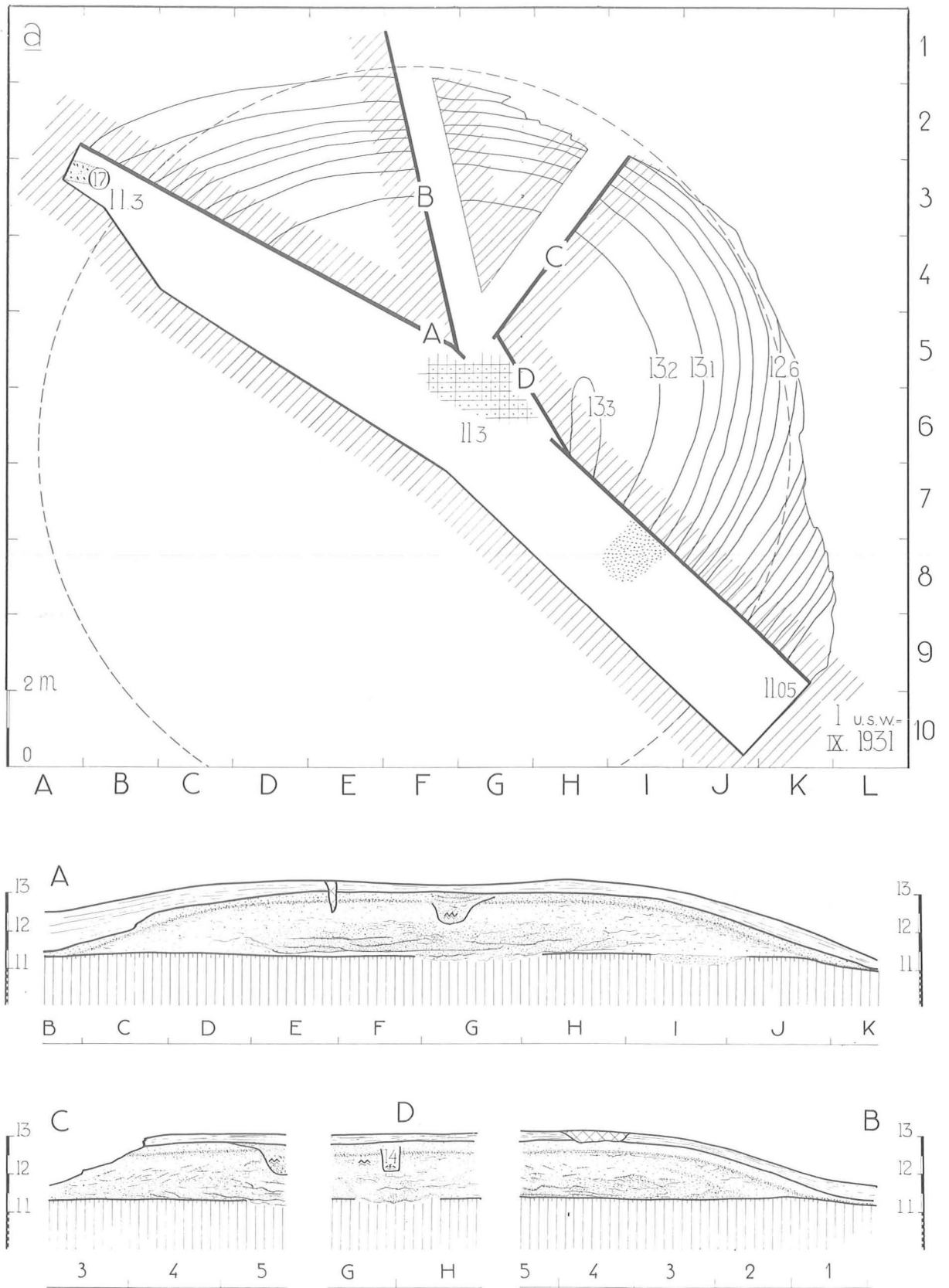

Fig. 4. De Schoeberg. Opgravingsplattegrond en profielen. Tek. L. Postema (met correcties).

Fig. 5. De Schoeberg. A. De Schoeberg tijdens de opgraving van 1931, gezien vanuit NW. Profiel D is deels teruggezet, nabijzetting II is in profiel en vlak zichtbaar. B. De opgraving gezien vanuit ZO, waarschijnlijk voordat profiel D werd teruggezet. De dikke stuifzandlaag op de NW-hoek van de heuvel is goed zichtbaar. Foto's B.A.I.

het hoofd, evenals het feit dat heuvels met (grote) afmetingen als die van de Schoeberg vooralsnog niet uit de ijzertijd bekend zijn. Daarnaast is het percentage *Fagus*-stuifmeel niet zo hoog dat daarmee een bronstijddatering valt uit te sluiten. Er is dan ook alle reden om de Schoeberg als een bronstijdgrafheuvel te beschouwen.

Er is een aantal ¹⁴C-dateringen beschikbaar voor zogenaamde structuurloze (zonderrandstructuur) bronstijdgrafheuvels (Lanting & Mook, 1977; Lohof, 1991), waarvan 11 uit Noordoost-Nederland. Deze dateringen bestrijken de periode van ca. 3650 tot ca. 3250 BP, dus de vroege bronstijd (ca. 3650-3450 BP) en de midden-bronstijd A (ca. 3450-3250 BP). Van de 11 dateringen vallen er 5 in de vroege bronstijd en 6 in de midden-bronstijd A. Daarnaast kunnen 6 verdere heuvelperiodes op grond van hun associatie met wikkeldraadaardewerk in de vroege bronstijd geplaatst worden. Lohof (1991) geeft een aantal daterende criteria op grond waarvan hij een aantal structuurloze heuvels toewijst aan de midden-bronstijd B. Deze zijn echter geen van alle van toepassing op de Schoeberg. De constructie van de Schoeberg heeft dus hoogstwaarschijnlijk in de vroege bronstijd of de midden-bronstijd A plaatsgevonden.

3.3. De nabijzettingen

In de heuvel werd een viertal nabijzettingen ontdekt, terwijl naast de heuvel een graf werd gevonden dat jonger dan de heuvel moet zijn, en waarschijnlijk gelijktijdig met twee van de nabijzettingen in de heuvel.

Nabijzetting I is waargenomen in de profielen A en C. Het betrof een ronde, zich naar boven toe verwijzende kuil (diameter bodem ca. 70 cm, diepte ca. 80 cm) in het centrum van de heuvel. De kuil bevatte voor zover bekend alleen crematieresten. Het is echter niet duidelijk in hoeverre de kuil systematisch is onderzocht, met name het gedeelte zuidelijk van profiel A. De kuil was door de oerbank in de top van de heuvel heengegraven, maar over de vulling had zich nog geen nieuw bodemprofiel van betekenis gevormd. Dit wijst vermoedelijk op een betrekkelijk jonge datering. Aangezien hetzelfde verschijnsel zich ook bij nabijzetting II voordoet, moet nabijzetting I waarschijnlijk evenals deze (zie hieronder) in de Romeinse tijd worden gedateerd.

Nabijzetting II werd even ten oosten van I ontdekt, bij het afschuinen van de hoek tussen de profielen A en C, in profiel D. Het betrof een in doorsnede U-vormige kuil (breedte ca. 45 cm, diepte ca. 80 cm) met vlakke bodem, althans dat gedeelte dat in profiel D werd opgetekend. Ook in dit geval is niet duidelijk of het graf volledig is onderzocht, of dat het pas op het laatste moment in het profiel werd gezien. In het tweede geval moet er getwijfeld worden aan het feit of de inhoud van het graf volledig is geborgen.

Nets als bij nabijzetting I had zich over de kuil van nabijzetting II nog geen bodemprofiel van betekenis gevormd. Nabijzetting II bestond uit: a) crematieresten;

b) scherven van een inheems-Romeinse pot (vondstnummers 14-15); c) sterk gefragmenteerde en vervormde restanten van bronzen vaatwerk (vondstnummer 14a); d) twee door verbranding vervormde stukjes glas (vondstnummer 14a). Deze vondsten worden hieronder uitvoerig besproken. Tot vondstnummer 14a behoren ook nog twee onbewerkte stukjes vuursteen, waarvan niet vaststaat dat ze tot de grafgiften moeten worden gerekend.

Bij het afsluiten van het onderzoek werd nog een aantal fragmenten van een benen kam aangetroffen (vondstnummer 16). De exacte vindplaats is onduidelijk; in het dagrapport van 15 september 1931 schrijft Van Giffen: "Bij urn bovenin nog fragment driehoekige benen kam". De omschrijving 'urn' kan echter nauwelijks slaan op de drie scherven met vondstnummer 16, die volgens het vondstenboekje "in de vaste grond" werden aangetroffen. Het vondstenboekje noemt het kamfragment niet. In de 'Lijst der aanwinsten' bij het Verslag van het Provinciaal Museum van Oudheden over 1931 wordt het kamfragment als bijgave bij de drie aaneenpassende scherven beschouwd. Dat zou inhouden dat de scherven bovenin de heuvel werden gevonden en dat Van Giffen met 'vaste grond' in dit geval 'niet vergraven' grond bedoelde. Met 'urn bovenin' kan logischerwijze alleen de situlavormige pot uit nabijzetting II bedoeld zijn. De enige andere urn uit de Schoeberg, die van nabijzetting III, komt niet in aanmerking vanwege de vroege datering (zie hieronder) en het 'late' vondstnummer (1931 IX 31). Het vondstnummer van de kam (16) sluit aan bij de vondstnummers (14-15) van de andere bijgiften uit nabijzetting II.

Nabijzetting III is een urn met crematieresten die bij het "in orde brengen der heuvel" (vondstenboekje 1931 A) werd gevonden. De exacte plaats is niet geregistreerd, wel de hoogte: 12,30 m NAP. Dit sluit alleen de

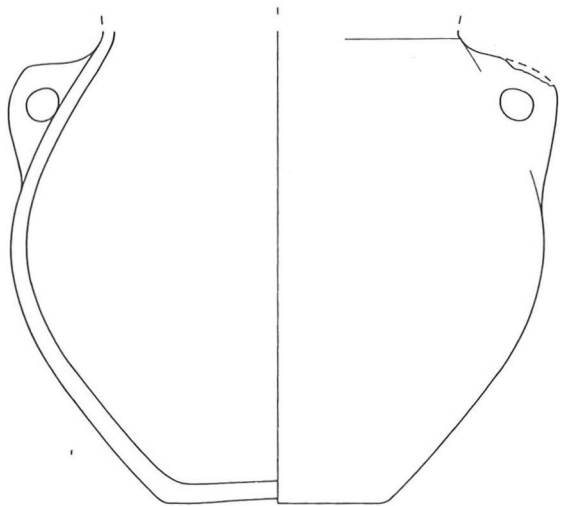

Fig. 6. De Schoeberg. Nabijzetting III. Late bronstijdum. Schaal 1:3, tek. J.M. Smit.

voet van de heuvel uit als vindplaats. Het betreft een dubbelconische, bijna eivormige pot met ronde schouder van handgevormd ruwwandig aardewerk (fig. 6). Van de hals rest alleen de aanzet, geaccentueerd door een groeflijn. Vlak onder de hals bevinden zich twee afgerond-driehoekige oortjes. De huidige hoogte van de pot is ca. 18 cm, de grootste diameter ca. 20 cm. Potten van deze vorm zijn goed bekend van de urnenvelden uit de late bronstijd/vroege ijzertijd, bijvoorbeeld uit Noord-Barge (Kooi, 1979: fig. 34: 551, fig. 38: 785). Dergelijke vormen dateren uit de middenfase van de urnenveldencultuur, de zogenaamde Sleen-cultuur (850 tot 700 v.Chr.).

Nabijzetting IV bestaat uit crematieresten die pal naast nabijzetting II werden aangetroffen in profiel D op een diepte van ca. 60 cm. Er waren kennelijk geen sporen van een kuil aanwezig. Het bodemprofiel over de heuvel was ter plekke nog intact. Dit wijst op een grotere ouderdom dan van de nabijzettingen I en II. Mogelijk betreft het hier een nabijzetting uit de late bronstijd, net als nabijzetting III.

Bij het graven van sleuf A werd aan de westkant van de heuvel, net buiten de voet, een ca. O-W-gericht 'kistgraf' aangetroffen, bestaande uit een langgerekte kuil met daarin de resten van een (deels) verkoolde houten kist (lengte 80 cm, breedte 50 à 60 cm, diepte niet bekend). Uit het graf komen de bodem en vier wandscherven van een pot van ruw handgevormd, secundair verbrand aardewerk (1931 IX 17) (fig. 7). De

Fig. 7. De Schoeberg. Bodemfragment van de pot uit het graf aan de voet van de heuvel. Schaal 1:3. Tek. J.M. Smit.

datering van het graf is onduidelijk. Kistgraven komen met name voor in de midden-bronstijd, maar dan zou men deze, in relatie tot een grafheuvel, verwachten als tangentiële nabijzetting. Een andere mogelijkheid is dat het graf uit de laat-Romeinse tijd of de vroege middeleeuwen stamt. Het aardewerk is met zekerheid geen bronstijdaardewerk en pastevenmin in het beeld van het vroeg-middeleeuwse aardewerk in Noord-Nederland. Op grond daarvan lijkt een datering in de Romeinse tijd het waarschijnlijkst. De makelij van het aardewerk sluit zo'n datering niet uit.

3.4. De vondsten uit nabijzetting II

Nabijzetting II valt op door de resten van bronzen vaatwerk, gesmolten glas en een benen kam. Nadere bestudering maakt duidelijk dat we hier met een voor Drenthe uitzonderlijk graf te maken hebben. Alle vondsten zijn incompleet. Bij het bronzen vaatwerk, het glas en de kam kan dit het gevolg zijn van het feit dat deze meeverbrand zijn op de brandstapel. Mogelijk zijn slechts fragmenten verzameld en is het grootste deel in de brandstapelresten achtergebleven. Het valt echter op dat ook het aardewerk, dat niet verbrand is en dat hoogstwaarschijnlijk als container voor de crematie heeft gediend, incompleet is. Dat kan het gevolg zijn van het in 3.1 genoemde gebrekkige toezicht tijdens het onderzoek.

Vondstnummers 14-15 (fig. 8): een groot aantal (21) scherven van een pot met een minimale hoogte van 16 cm en een diameter aan de rand van ca. 24 cm. De pot is in volledige staat situlavormig met een rechte wand en een scherpe overgang naar schouder en hals. Deze vormen feitelijk één geheel in de vorm van een sterk gebogen, concaaf profiel. Hals en wand zijn overal vrijwel van gelijke dikte, de rand is licht verdikt. De bodem was waarschijnlijk vlak. Het baksel is licht bruinoranje van kleur en is gemagerd met vrij fijn

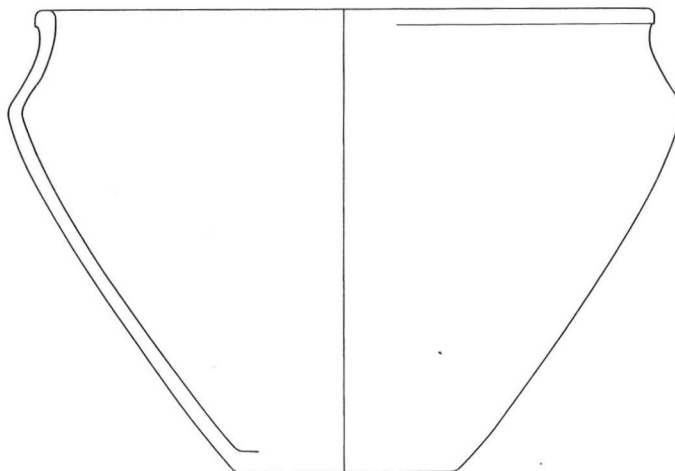

Fig. 8. De Schoeberg. De aardewerken situla uit nabijzetting II. Schaal 1:3. Tek. J.M. Smit.

steengruis. Het oppervlakte, met name de bovenste helft, is licht gepolijst. De vorm van de pot komt overeen met het type IC zoals beschreven door Van Es bij zijn typologie van het aardewerk uit de inheems-Romeinse nederzetting bij Wijster (1967). Dit type is in haar verspreiding beperkt tot het Noord-Nederlandse en het aangrenzende Duitse gebied. Het komt zowel voor in de zandstreken als in het terpengebied, hoewel in de laatste in een iets gewijzigde vorm. Van Es dateert het type in de 3e eeuw, maar sluit het voorkomen tot in de 4e eeuw niet uit. Taayke (1996) prefereert voor dit type een datering in de 4e eeuw. Het type komt niet of nauwelijks voor in de nederzettingen van Paddepoel (Van Es, 1968) en Peelo (Kooi, 1993/1994) die beide tot 250 bewoond werden. Voorzichtigheid is hier echter geboden, aangezien men mede op grond van de aardewerk-typochronologie, ontwikkeld aan de hand van het materiaal van Wijster, tot deze dateringen is gekomen. Een goede parallel voor het exemplaar uit de Schoeberg is afkomstig van de nederzetting Fochteloo (onderzoek 1935)⁵ welke gedateerd wordt in de 2e/3e, mogelijk 4e eeuw (Taayke, 1996).

Vondstnummer 14a (fig. 9): de sterk gefragmenteerde en vervormde restanten van bronzen vaatwerk. In totaal gaat het om ca. 30 grotere fragmenten, waaronder 9 randfragmenten, van bronzen vaatwerk van een niet direct herkenbaar type. Het grootste fragment meet (uitgevouwen) ca. 4,5 bij 5 cm. In totaal beslaan de resten een oppervlakte van ca. 170 cm². De meeste fragmenten zijn duidelijk verbrand, gedeeltelijk gesmolten en/of zwaar geoxideerd. Er zijn geen overblijfselen zichtbaar van hengsels, handvatten of andere kenmerkende onderdelen. Binnen de randfragmenten, hoewel allen op doorsnede driehoekig van vorm, lijken twee varianten onderscheiden te kunnen worden. Deze zijn mogelijk afkomstig van twee verschillende stukken vaatwerk. De indruk dat het hier de resten betreft van meerdere stukken vaatwerk, wordt versterkt door het feit dat enkele fragmenten bestaan uit 3 tot 5 met elkaar verkitte lagen bronsblik. Het is moeilijk voor te stellen hoe dit het resultaat kan zijn van de verbranding van slechts één voorwerp. Een van de randen is hoogstwaarschijnlijk afkomstig van een zogenaamde 'mittlere' und 'späte' Becken mit festen Griff, typen Eggers 99-106 (Eggers, 1951).⁶ Deze lage wijde bronzen bekkens met voet en twee handvatten hebben een diameter van 25 tot 40 cm. Het enige niet door verbranding aange-

taste randfragment is te klein om de exacte diameter van het oorspronkelijke stuk vaatwerk te bepalen, maar duidelijk is wel dat deze van vergelijkbare grootte moet zijn geweest. De hoofdvorm van deze groep is het type 99/100, waarbij type 100 zich onderscheidt van type 99 dooreen hogere voet en *vergrößerten Konturen* (Eggers, 1951). Type 101 verschilt slechts van type 100 door het ontbreken van handvatten. De verdere typeindeling door Eggers van deze vorm is voornamelijk gebaseerd op de vorm van de bevestigingsvlakken van de handvatten (typen 102-104) en de afwerking van de bodem (typen 105 en 106, beide zonder handvatten). Deze laatste twee zijn mogelijk slechts, als type 101, handvatloze varianten van de typen 99, 100 en 102-104. Eventuele verschillen in de vorm van het bekken zelf lijken niet bepalend te zijn voor de typen 102-106. Een nadere toewijzing van de fragmenten uit de Schoeberg aan een bepaald type is dus, gezien het ontbreken van eventuele handvatten en fragmenten van de bodem, niet mogelijk. De typen Eggers 99 en 100 worden in het algemeen in de 1e en 2e eeuw n.Chr. gedateerd (Kunow, 1983: Augusteisch-eind 2e eeuw; Petrovsky, 1993: ca. 25/35-uiteerlijk 115/130 n.Chr.). Het aantal dateerbare vondsten van de typen 101-104 is zeer klein. Volgens Kunow mag men echter aannemen dat zij gelijk met de typen 99/100 ontstaan zijn, hoewel met zekerheid uit de 1e eeuw daterende voorbeelden niet bekend zijn. Zij bleven, evenals de typen 105-106, in omloop tot het einde van de 3e eeuw.

De productie van de bekkens vond plaats in Italië en, vanaf de tweede helft van de 1e eeuw, in Gallië (typen 99-100), Pannonië en waarschijnlijk ook in het Rijngebied (typen 102-104). Men mag aannemen dat ook elders in de Romeinse provincies deze bekkens werden vervaardigd (Kunow, 1983). Binnen het Romeinse rijk hadden zij een functie als (voet)wasbekkens. Dit gold waarschijnlijk ook in het vrije Germanië (Kunow, 1983), hoewel een gebruik als mengbekken voor wijn niet uitgesloten kan worden (Petrovsky, 1993). Als grafvondst worden de bekkens met name aangetroffen in combinatie met ander wasgerei als kannen en zogenaamde *Griffschale*. Eggers (1951) merkt op dat meer dan de helft van de bij hem bekende exemplaren afkomstig zijn uit graven behorend tot de zogenaamde *Liibow*-groep. Deze groep, die voornamelijk bestaat uit inhumatiegraven, wordt met name gekenmerkt door haar opvallende rijkdom aan Romeinse importgoederen (Eggers, 1949/1950; Gebühr, 1974). *Liibow*-graven kennen hun voornaamste verspreiding in Denemarken en het Elbegebied. De bekkens zelf zijn zeer wijd verbreid; binnen Europa komen zij voor van Brittannië in het westen, tot de Kaukasus in het oosten en Zuid-Noorwegen in het noorden. Er zijn echter ook exemplaren aangetroffen in West-Rusland en het Midden-Oosten. Uit Nederland zijn onder andere vondsten bekend uit Nijmegen (graf 8 uit Nijmegen-West; Koster, 1997), Doorwerth (riviervondst; Holwerda, 1931) en, ten noorden van de *limes*, uit De Waal, Texel (Van

Fig. 9. De Schoeberg. De beide randprofielen die in de bronsfragmenten uit nabijzetting II aanwezig zijn. Ware grootte. De buitenkant is links. Tek. J.M. Smit.

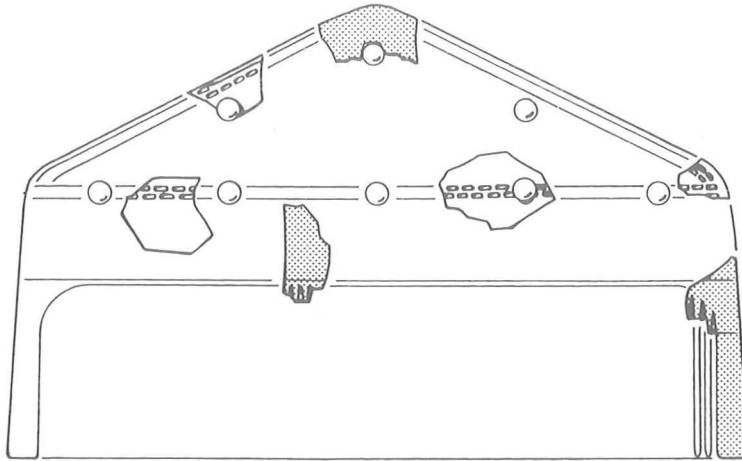

Fig. 10. De Schoeberg. Reconstructietekening van de driehoekige benen drielagenkam. De gerasterde fragmenten behoren tot de tussenlaag. Ware grootte. Tek. J.M. Smit.

Cuyck, 1780). Daarnaast komt uit Weerselo, provincie Overijssel, waarschijnlijk uit nederzettingscontext een handvat van een bekken, type 99/100 (Van Es & Verlinde, 1977).

Vondstnummer 14a: twee door verbranding gevormde stukjes glas. Het kleinste fragment (afmeting 0,4 bij 0,4 cm) is van groen (verkleurd?) transparant glas, het ander (afmeting 2 bij 1 cm) van kleurloos transparant glas. Het eerste fragment zou eventueel van een kraal afkomstig kunnen zijn. Gezien de aard van het glas (kleurloos transparant) is het andere fragment waarschijnlijk afkomstig van een stuk glazen vaatwerk van onbekende vorm.

Vondstnummer 16 (fig. 10). Vrijwel zeker kunnen ook de resten van de benen kam aan nabijzetting II worden toegeschreven. Van de kam resten niet meer dan 13 zeer kleine, verbrande fragmenten. Aangezien Van Giffen (dagrapport 15-9-1931 en 'Lijst der aanwinsten ...' 1931) uitdrukkelijk over een driehoekige kam spreekt, ligt het voor de hand dat deze 13 fragmenten de laatste resten zijn van wat tijdens de opgraving nog een duidelijk herkenbaar stuk van een driehoekige kam was. Onder deze fragmenten bevinden zich 4 vierkante ijzeren nageltjes met een lengte van ca. 9 mm. Aan twee van deze nageltjes bevinden zich nog resten van beide dekplaten van de kam. Gezien de vorm van deze resten moet de kam vlakke, naar de randen dun uitlopende dekplaten hebben gehad. Hoewel de fragmenten zeer klein zijn is het toch mogelijk de oorspronkelijke vorm te reconstrueren (fig. 10). Dit levert een kam op met afgerond-driehoekige dekplaten en een rij tanden die aan beide uiteinden begrensd wordt door een rechthoekige strook. Het feit dat de uiteinden van de tandenrij recht zijn afgesloten en niet de lijn van de dekplaten volgen, zoals gewoonlijk bij driehoekige kammen het geval is, betekent volgens Roes (1963) dat het hier een, waarschijnlijk vroege, afgeleide vorm van de halfronde kammen betreft. Dit wordt ondersteund

door de versiering van de dekplaten die bestaat uit twee parallelle, alternerende stippellijnen die de contouren van de dekplaten volgen. Deze wijze van versiering komt alleen voor bij halfronde kammen en slechts zelden bij driehoekige kammen (Roes, 1963). Ook op Thomas (1960) maken de driehoekige kammen met recht afgesloten tandenrij een typologisch oudere indruk. Roes, die deze vorm tot de halfronde kammen rekent, komt tot een datering in de 3e/4e eeuw na Chr. Uit de redenering van Thomas volgt een datering in de 4e eeuw. Beide auteurs sluiten echter een voorkomen tot in de 5e eeuw niet uit. De beste parallel voor de kam van Diever is overigens een recente vondst uit Castrop-Rauxel, terrein Zeche Erin, die in een 3e/4e-eeuwse context werd ontdekt (*Neujahrsgruss Münster* 1994: pp. 62-63, Bild 24).

3.5. Conclusie

Nabijzetting II is een crematiegraf uit de Romeinse tijd met als bijgaven een bronzen bekken (type Eggers 99-106), mogelijk een tweede stuk bronzen vaatwerk en een stuk glazen vaatwerk van onbekende vorm. Het is onduidelijk of brons, glas en de crematieresten zich in de pot bevonden. Het is dus in principe mogelijk dat ook deze een bijgave was. Echter het ontbreken van verbrandingssporen op het aardewerk duidt erop dat de pot niet zoals de andere bijgaven op de brandstapel is meegegeven. Dit maakt het waarschijnlijk dat de pot als urn heeft gediend. Het bekken valt slechts grofweg te dateren in de 1e tot 3e eeuw n.Chr., het aardewerk dateert waarschijnlijk uit de 3e of 4e eeuw. Hiermee is het graf naar grote waarschijnlijkheid te dateren in de 3e eeuw, mits we niet uitgaan van een al te grote ouderdom van het bekken op het moment van bijzetting. Zeer waarschijnlijk heeft ook een driehoekige benen kam tot de bijgiften behoord.

4. ALGEMENE CONCLUSIE

De status van de graven uit Anloo en de Schoeberg kan slechts goed bepaald worden in relatie tot de andere bekende graven uit de Romeinse tijd in Drenthe. Helaas zijn vooralsnog uit deze periode slechts enkele graven bekend. Lang werd aangenomen dat de brandheuvels, zoals die bekend zijn uit de late ijzertijd, nog tot in de eerste eeuwen van onze jaartelling in gebruik bleven. Dit mede op grond van de vondst van een terra sigillatascherf onder een dergelijke heuvel (Van Giffen, 1943). Bestudering van de opgravingsplattegrond maakt echter duidelijk dat deze vondst aan de rand of net buiten de heuvel gevonden is. ¹⁴C-dateringen hebben sindsdien aangetoond dat brandheuvels op zijn laatst tot aan het einde van de 1e eeuw v.Chr. werden opgeworpen. Van Es (1990) acht het echter denkbaar dat zij wel degelijk ook in de Romeinse tijd nog werden opgericht, maar voorbeelden hiervan zijn nog niet gevonden. De (waarschijnlijk) enige grafvondst uit vroeg-Romeinse tijd, een verzameling vroeg-1e-eeuwse voorwerpen (waaronder o.a. enkele fibulae, een rechthoekige bronzen spiegel en de mogelijke resten van een militaire uitrusting), is afkomstig uit Bargerooosterveld (Beuker, Van der Sanden & Van Vilsteren, 1991). Helaas is van dit graf vrijwel niets bekend over de vorm, als we er al van mogen uitgaan dat de vondsten afkomstig zijn uit één graf. Gezien het bijzondere karakter van deze vondst wordt deze hier verder buiten beschouwing gelaten. Uit de midden-Romeinse tijd zijn gelukkig meer graven bekend; naast de graven uit Anloo en Diever tenminste vier en mogelijk meer. Deze zijn aangetroffen in Drouwen (Glasbergen, 1945), Fluitenberg (Van der Sanden, 1992), Hijkeresch (Boersma, 1970; De Voogd 1990) en Wachtum (Brunsting, 1941). Van een tweede graf uit Wachtum lijkt, gezien de geringe afstand tot het eerste, een datering in de midden-Romeinse tijd waarschijnlijk. Gezien de onzekerheid inherent aan de ¹⁴C-methode is het mogelijk dat ook een aantal crematiegraven van een grafveld op de Hijkeresch uit de midden-Romeinse tijd stammen. Al deze graven zijn crematiegraven: twee in de vorm van een urngraf (Fluitenberg, Wachtum II), een *bustum*graf (Hijkeresch XX) en een *Brandgrube* (Wachtum I). Het graf van Drouwen bevatte waarschijnlijk geen urn; het betrof hier dus mogelijk een *Brandgrube* of een *bustum*graf. Hoewel het aantal graven klein is, is het opmerkelijk dat alle urngraven, met uitzondering van Wachtum II, nabijzettingen in een oudere grafheuvel waren. De beide graven uit Wachtum werden op een nederzettingsterrein uit de Romeinse tijd aangetroffen. Het is echter onmogelijk te zeggen of de graven gelijktijdig waren met de nederzetting. De graven van de Hijkeresch maakten als enige deel uit van een groter grafveld.

Opvallend is dat vier van de hier besproken graven Romeinse importgoederen bevatten. Dit lijkt een groot aandeel, maar dit zal mede bepaald zijn door het feit dat

juist deze goederen het mogelijk maakten de graven in de Romeinse tijd te plaatsen. Daarnaast zorgde in minstens één geval (Anloo) juist dit importgoed voor de overlevering van het graf. De importgoederen bestonden in twee gevallen (Diever II en Anloo) uit bronzen vaatwerk, in twee gevallen uit glas (Diever II en Wachtum I - een 'tranenflesje') en in het geval van Drouwen uit minstens drie verschillende voorwerpen van terra sigillata. Zowel Drouwen als Diever II bevatten dus meerdere (respectievelijk minimaal drie en twee) importstukken. De urngraven bevatten een urn (uiteraard) van inheems aardewerk, met uitzondering van Anloo waar een bronzen emmer dit doel diende. Het *bustum*graf Hijkeresch XX bevatte als bijgift een potje van inheems aardewerk. Daarnaast bevatte Diever II de resten van een benen kam van inheemse makelij.

Het is moeilijk op grond van zo weinig vondsten conclusies te trekken. Er lijkt in de midden-Romeinse tijd geen nauw omschreven bijzettingstraditie te zijn geweest. Binnen het kader van crematie waren verschillende vormen mogelijk die naast elkaar voorkwamen. Het ogenschijnlijke overwicht aan urngraven is waarschijnlijk eerder te wijten aan de betere herkenbaarheid en dateerbaarheid van urngraven dan aan een daadwerkelijke voorkeur voor deze bijzettingwijze.

Over de sociale verschillen die mogelijk tot uiting komen in deze graven zijn, weer vanwege het kleine aantal, slechts enkele algemene opmerkingen te maken. Het lijkt waarschijnlijk dat, gezien de aanwezigheid en de aard van de importgoederen, de graven Anloo, Diever II en Drouwen een bijzondere groep vormden. Vooral als men de schaarste van dergelijke goederen in Drenthe uit deze periode in ogenschouw neemt, is de rijkdom van deze graven opvallend. Het lijkt dus meer dan waarschijnlijk dat de personen, bijgezet in deze graven, een zekere rijkdom en daarmee aanzien bezaten. In welk verband (in familie-, lokaal of regionaal) dit aanzien gezien moet worden is echter onduidelijk. Anloo, Diever II en Drouwen lijken echter een aparte klasse te vormen. De aard van de bijgave van Wachtum I (het 'tranenflesje') lijkt niet van dezelfde orde als die van deze graven. Opvallend en misschien van betekenis is het feit dat de twee rijkere graven Anloo en Diever II beide nabijzettingen van urnen in bestaande grafheuvels waren. Mogelijk was de keuze voor een prominente begraafplaats een manier om hun aanzien te benadrukken. Een andere mogelijkheid is dat men een relatie wilde suggereren tussen hun sociale status en die van hun voorouders, als legitimatie voor hun macht.

5. SUMMARY

Burials of the Roman Iron Age with Roman bronze vessels either used as urns or designated as grave gifts are known throughout Europe north of the Roman border. In the Netherlands north of the limes so far only four or five burials of this type have been discovered.

The best known one is the rich burial found in 1777 in the top of the burial mound near De Waal on the island of Texel, of which the contents are known thanks to the publication by Van Cuyck (1780). Since then the objects (with one exception) have disappeared. The burial has been mentioned in several publications (Willers, 1907; Eggers, 1951; Kunow, 1983; Woltering, 1983) and is closely related to the princely burials of Liübsow type (Eggers, 1949/1950; Gebühler, 1974). Two Roman bronze basins were found in or before 1913 near Zeesse, comm. of Ommen, province of Overijssel (Van Es & Verlinde, 1977), but whether these represent one or two burials is unclear.

This publication deals with two burials in the province of Drenthe (fig. 1). The first one is a Roman bronze bucket of Östland type, excavated in a burial mound near Anloo, comm. of Anloo, by J. Hofstede, in or before 1809. Although Hofstede may have intended to donate this bucket to the Royal Museum in Amsterdam (founded by King Louis Napoleon), it remained in his collection, where it was still seen by Westendorp in 1822. The bucket was published by Janssen (1859), who did not see the object personally, but relied on a drawing (fig. 2), sent to the Royal Museum by Hofstede in 1809 (now Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, Pleyte archives). It seems likely that Hofstede found the bucket, which contained cremated bones according to a note on the drawing, when excavating a burial mound. It is likely, therefore, that this burial was a later interment in an older burial mound. The most likely date for the manufacture of the bucket is later 2nd-early 3rd century AD.

The second burial was discovered in 1931 during the excavation of tumulus III (the so-called Schoeberg), north of Diever, comm. of Diever (fig. 3). The mound itself dates to the earlier Bronze Age (figs 4 and 5). In its top two late Bronze Age cremation burials were found: an urn (fig. 6) and a cremation without pottery apparently without visible pit. Two cremation burials in well-defined pits also found in the top of the mound, and a rectangular grave pit with the remains of a charred coffin, containing base and wall fragments of a burnt pot (fig. 7), next to the mound, date to the Roman Iron Age. The first pit contained cremated bones only, the second one also contained cremated bones, but included sherds of a pot probably used as urn, remains of burnt Roman bronze vessels (fig. 8), and small pieces of molten Roman glass (fig. 9). Small fragments of a burnt bone comb (described in the field notes as triangular in shape) almost certainly belong to the grave goods as well (fig. 9). The incomplete survival of the grave goods can be explained by two factors. First of all it seems that the excavation was badly supervised. At the same time two other sites were excavated and the excavator and his field technicians visited the Schoeberg only occasionally, leaving the digging to a couple of inexperienced labourers. Parts of the later interments may have been dug away unnoticed.

Secondly the bronze vessels, the glass objects and the bone comb had been placed on the cremation pyre. The badly burnt and molten remains may not have been collected, apart from the few bits and pieces recovered during the excavation. The pot had not been burnt on the pyre, however, and its incomplete state cannot be explained in this way. The contents of the rich interment are:

- A locally made pot of type Wijster 1C (Van Es, 1967), which can be dated to the 3rd, probably even to the 4th century AD (Taayke, 1996);

- The remains of at least two Roman bronze vessels, to judge by the surviving rim fragments. One of these belonged to a basin with fixed handles of the types 99-106 according to Eggers (1951), and can be dated to the 1st-3rd century AD;

- Two tiny pieces of molten glass, probably from different objects;

- Fragments of a triangular bone comb with two sideplates, which on the basis of shape and decoration can be dated to the 3rd-4th century AD (Roes, 1963; Thomas, 1960).

The burial can therefore be dated to the 3rd century AD.

The burials of Anloo and Diever belong to the very small group of burials of the Roman Iron Age recovered in Drenthe. Although in two other cases Roman imports belonged to the contents (Samian ware in Drouwen (Glasbergen, 1945) and a lachrymatory in Wachtum (Brunsting, 1941)). Anloo and Diever clearly stand apart, not only because of the Roman bronze vessels but also due to the fact that they were later interments in the top of older burial mounds, like the burial of De Waal in Texel.

6. NOTEN

1. Deze grafheuvel staat in de literatuur bekend als de Paasberg. Deze naam is zo niet foutief, dan wel verwarrend, aangezien niet ver ten westen van dezelfde weg, maar dan ongeveer 250 m dichterbij Diever, zich nog een Paasberg bevindt. Waarschijnlijk is dit de Paasberg waarbij vroeger het paasvuur ontstoken werd (Mulder, 1975: p. 38). De plaats en naam van deze Paasberg staan met pen genoteerd op een op het B.A.I. aanwezige topografische kaart uit 1932 met de toevoeging voormalige ('vm'). Op dezelfde kaart staat tumulus III aangegeven als de Schoeberg, een naam die ook in gebruik was als veldnaam voor de in de omgeving van de heuvel liggende akkers (Mulder, 1975). Van Giffen heeft het in zijn dagrapporten aanvankelijk over de Paasberg, maar vermeldt ook 'Paasch = Schoeberg'. Maar op de voor publicatie gereed gemaakte tekeningen staat de heuvel weer aangegeven als 'de (nieuwe) Paasberg'. Volgens H. Seinen, de huidige eigenaar van de heuvel, werd de heuvel vanouds alleen aangeduid met de naam Schoeberg. Dit lijkt dan ook de enige juiste naam. Waarschijnlijk is in 1931 de 'echte' Paasberg verward met de Schoeberg.
2. Tumulus I is de in 1929 door Van Giffen opgegraven steenkistheuvel, gelegen ten ONO van tumulus II (Van Giffen, 1930; Lanting, 1973).
3. Dit na-onderzoek, uitgevoerd door J.N. Lanting, J.H. Zwier en de auteur, heeft aangetoond dat, in tegenstelling tot eerdere berichten (Beuker, 1992), een gedeelte van de heuvel, hoewel zwaar gehavend, nog aanwezig is. Helaas bleek het centrum van de heuvel met daarin mogelijk de resten van de nabijzettingen I en II vergraven te zijn.

4. Dagrapport 14 september 1931.
5. Niet te verwarren met de vroegere nederzetting met het zogenaamde hoofdellingenhof, opgegraven in 1938 (Van Giffen, 1958).
6. Determinatie A. Koster, conservator Provinciaal Museum G.M. Kam.
7. Ik wil graag drs. J.N. Lanting bedanken voor zijn vele toevoegingen en suggesties en het mij attent maken op de in dit artikel besproken vondsten. Daarnaast wil ik drs. A. Koster bedanken voor haar determinatie van het brons uit de Schoeberg en H. Seinen voor het verlenen van toestemming voor het uitvoeren van een na-onderzoek van de Schoeberg.

5. LITERATUUR

- BEUKER, J.R., 1992. De oudste geschiedenis. In: J. Bos e.a. (red.), *Geschiedenis van Diever*. Stichting Het Drentse Boek, Zuidwolde.
- BEUKER, J.R., W.A.B. VAN DER SANDEN & V.T. VAN VILSTEREN, 1991. *Zorg voor de doden. Vijfduizend jaar begraven in Drenthe* (= Archeologische monografieën van het Drents museum, 3). Provinciaal Museum van Drenthe, Assen.
- BOERSMA, J.W., 1970. Hijken. *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 69, Archeologisch Nieuws, *1-2.
- BOESTERD, M.P.H. DEN, 1956. *The bronze vessels* (= Description of the collection in the Rijksmuseum Kam at Nijmegen, 5). Rijksmuseum G.M. Kam, Nijmegen.
- BRUNSTING, H., 1941. Woningssporen uit den romeinischen keizer-tijd N. van Wachtum, gem. Dalen. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 59, pp. 24-26.
- CUYCK, P. VAN, 1780. *Beschryving van eenige oudheden, gevonden in een tumulus, of begraafplaats, op het eiland Texel; in november. 1777*. Yntema & Tieboel, Amsterdam.
- EGGERS, H.J., 1949/1950. Lübsov, ein germanischer Fürstensitz der älteren Kaiserzeit. *Prähistorische Zeitschrift* 34-35, pp. 58-111.
- EGGERS, H.J., 1951. *Der römische Import im freien Germanien* (= Atlas der Urgeschichte, 1). Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, Hamburg.
- EGGERS, H.J., 1955a. Die römische Bronzegefäße von der Saalburg. *Salzburg Jahrbuch* 14, pp. 45-49.
- EGGERS, H.J., 1955b. Zur absoluten Chronologie der RKZ im freien Germanien. *Jahrbuch Römisch-Germanisch-Zentralmuseum Mainz* 2, pp. 196-244.
- EKHOLM, G., 1933. *Bronskärten av Östlands- och Vestlandstyp* (= Det kongelige Norske videnskabers Selskabs Skrifter, 5). Trondheim.
- ES, W.A. VAN, 1967. Wijster, a native village beyond the imperial frontier 150-425 AD. Dissertatie Groningen. Tevens verschenen als *Palaeohistoria* 11.
- ES, W.A. VAN, 1968. Paddepoel, excavation of frustrated terps, 200 BC-250 AD. *Palaeohistoria* 35/36, pp. 187-352.
- ES, W.A. VAN, 1990. Drenthe's plaats in de Romeinse tijd (en de vroege middeleeuwen). *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 107, pp. 181-192.
- ES, W.A. VAN & A.D. VERLINDE, 1977. Overijssel in Roman and early medieval times. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 27, pp. 7-89.
- GEBÜHR, M., 1974. Zur Definition älterkaiserzeitlicher Fürstengräber vom Lübsov-Typ. *Prähistorische Zeitschrift* 49, pp. 52-128.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1930. *Die Bauart der Einzelgräber* (= Mannus-Bibliothek, 44/45). Kabitzsch, Leipzig.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1936. Oudheidkundige aantekeningen over Drentsche vondsten (III). *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 54, pp. 1-66.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1943. Opgravingen in Drenthe tot 1941. In: J. Poortman (red.), *Drenthe. Handboek voor het kennen van het Drentsche leven in voorbije eeuwen*. Boom, Meppel, pp. 393-564.
- GIFFEN, A.E. VAN, 1958. Prähistorische Hausformen auf Sandböden in den Niederlanden. *Germania* 36, pp. 35-71.
- GLASBERGEN, W., 1945. De invoer van terra sigillata naar Drenthe. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 63, pp. 133-144.
- HOLWERDA, J.H., 1931. *Een vondst uit de Rijn bij Doorwerth* (= Oudheidkundige Mededelingen uit 's Rijksmuseum van Oudheden, 12 supplement).
- JANSSEN, L.J.F., 1848. *Drentsche oudheden*. Kremink & Zn, Utrecht.
- JANSSEN, L.J.F., 1859. *Oudheidkundige verhandelingen en mededeelingen III*. Nijhoff & Zn, Arnhem.
- KOOI, P.B., 1979. Pre-Roman urnfields in the north of the Netherlands. Dissertatie Groningen. Wolters/Noordhoff/Bouma's Boekhuis BV, Groningen.
- KOOI, P.B., 1993/1994. Het project Peelo: het onderzoek in de jaren 1981, 1982, 1086, 1987 en 1988. *Palaeohistoria* 35/36, pp. 169-306.
- KOSTER, A., 1997. *The bronze vessel, 2. Acquisitions 1954-1996 (including vessels of pewter and iron)* (= Description of the collections in the Provinciaal Museum G.M. Kam at Nijmegen, 13). Provinciaal Museum G.M. Kam, Nijmegen.
- KUNOW, J., 1983. *Der römischen Import in der Germania libera bis zuden Markomannenkriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen* (= Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte, 21). Wachholtz, Neumünster.
- LANTING, J.N., 1973. Laat-neolithicum en vroege bronstijd in Nederland en N.W.-Duitsland: continue ontwikkelingen. *Palaeohistoria* 15, pp. 215-317.
- LANTING, J.N. & W.G. MOOK, 1977. *The pre- and protohistory of the Netherlands in terms of radiocarbon dates*. Groningen.
- LINDEBERG, I., 1973. Die Einfuhr römischen Bronzegefäße nach Gotland. *Saalburg Jahrbuch* 30, pp. 5-70.
- LOHOF, E., 1991. Grafritueel en sociale verandering in de bronstijd van Noordooit-Nederland. Dissertatie Amsterdam.
- MULDER, A., 1975. *De historie van Diever in woord en beeld*. Van Goor, Diever.
- PETROVSKY, R., 1993. *Studien zu römischen Bronzegefäßen mit Meisterstempeln* (= Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen, 1). Verlag M.L. Leidorf, Buch am Erlbach.
- RADNÓTI, A., 1938. *Die römische Bronzegefäße von Pannonien*. Institut für Münzkunde und Archäologie der P. Pazmany Universität, Boedapest.
- ROES, A., 1963. *Boneandantler objects from the Frisian terpmounds*. Tjeenk Willink, Haarlem.
- SANDEN, W.A.B. VAN DER, 1992. Resten van een lorica hamata uit Fluitenberg, Gem. Ruinen. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 109, pp. 155-166.
- TAAYKE, E., 1996. Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande 600 v.Chr. bis 300 n. Chr. Dissertatie Groningen. Tevens verschenen als *Berichten van Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 40 (1990) pp. 101-222, 41 (1995) pp. 9-102, 42 (1996) pp. 9-208.
- THOMAS, S., 1960. Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 8, pp. 54-216.
- VERHOEFF, J.M., 1983. *De oude Nederlandse maten en gewichten*. P.J. Meertens Instituut voor Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde, Amsterdam.
- VOOGD, J. DE, 1990. Het grafveld 'Hijker Esch' (gem. Beilen). Doctoraalscriptie B.A.I., Groningen.
- WATERBOLK, H.T., 1957. Een kringgreppurnenveld te Wapse. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 75, pp. 42-67.
- WERNER, J., 1938. Die römische Bronzeeschirrddepots des 3. Jahrhunderts und die mitteldeutsche Skelettgräbergruppe. In: E. Sprockhoff (ed.), *Marburger Studien*. Wittich Verlag, Darmstadt, pp. 259-267.
- WESTENDORP, N., 1822. *Verhandeling, ter beantwoording der vrage: welke volkeren hebben de zoogenaamde hunebedden gesticht? In welke tijden kan men onderstellen, dat zij deze oorden hebben bewoond?* Oonkens, Groningen.
- WIELOWIEJSKI, J., 1985. Die späteltischen und römischen Bronzegefäße in Polen. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 66, pp. 123-320.
- WILLERS, H., 1907. *Neue Untersuchungen über die römische*

Bronzeindustrie van Capua und von Niedergermanien. Hahnsche Buchhandlung, Hannover, etc.
WOLTERING, P.J., 1983. De Sommetjesberg op Texel: het graf van een hereboer? 1777. In: M. Addink-Samplonius (red.), *Urnen delven*. Het opgravingsbedrijf artistiek bekeken. De Bataafsche

Leeuw, Dieren, pp. 32-36. Dissertatie Utrecht. Tevens verschenen als *Acta Botanica Neerlandica* 4, 1955. North Holland Publishing Company, Amsterdam.
ZEIST, W. VAN, 1955. Pollen analytical investigations in the northern Netherlands. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht. Amsterdam.